

TÜRK DİLİ ARAŞTIRMALARI YILLIĞI

B E L L E T E N

1 9 5 7

ETİMOLOJİK ARAŞTIRMA DENEMELERİ

A. CAFEROĞLU

Bir taraftan “Türk Dil Kurumu”, bir taraftan da kardeş ilim müesseselerimizce toplanmasına başlanan Anadolu ağızlarile önemle yayınlanmasına girişilen tarihî dil yadigârlarımızın, gün geçtikçe, varlıklı, bir yığın hâle gelmesi, ister istemez, Türk filolojisi araştırmalarının ana konusunu teşkil eden bu sahayı, biran evvel ele almaya ve incelemeye zorlamaktadır. Ancak, iki ayrı ayrı kola ait olan bu malzemenin karakteri, içerisine aldığı kelime serveti ile gramer kuralları, bilhassa metinlerin yayınlanmasında ve tesbitindeki metod titizliği ve dürüstlüğü, sahanın araştırmasında, herkesten fazla dil uzmanlarını yetgilendirmektedir. Buna göre de, araştırmanın konusu icabı gerçek metodlara baş vurulması zarureti vardır. Şöyle ki, elimizdeki malzemenin birbirini tamamlamasına ve şeklen bir bütün olmasına rağmen, akıcılığına göre halk ağızlarına, sabitliğine göre ise yazı dilimize bağlı bulunması araştırmasında bir metod ayarlanmasını gerektirmektedir. Nitekim, diyalektik malzemenin dil araştırmalarındaki inkâr edilmez önemi dışında, ayrıca fonetik tedarisat ve araştırmasında da kaçınılmaz bir temel durumunda bulunuşu dikkat nazarına alınacak olunursa, yazı dili için kullanılan “kaba” transkriyon sistemile yetinilemeyeceği, bunun yerine, fonolojik değerleri belirten, daha ince ve geniş bir sisteme el uzatılması lâzımdır. Bu durum, iki kol malzemesi arasındaki ayrılığı gösteren ancak bir belirtidir. Daha bir yığın araştırma disiplinleri üzerinde de durulabilir. Yalnız, şimdilik, konumuzun en yaralı ve bereli noktası olan bu hususa dokunmadan geçilmesini uygun bulmadım. Bahusus ki, Türk dili bu yönden, maalesef hiç te sevimli bir durumda değildir. Avrupa Türkoloji merkezleri, bugün bile, o kadar farklı alfabe sistemleri kullanmaktadırlar ki, bunların içinden çıkmak âdeta bir meseledir. Hele diğer Türk halklarına,

değil yalnız dil malzemesi tesbitinde, hattâ pratik yazı dilinde, tatbik edilen alfabeler, o kadar karışık ve o kadar mânasız sistemlere dayatılmıştır ki, bunlar maalesef Türk dilini parçalamaktan başka hiç bir gayeyi güdmemektedirler. Perişanlıktan kendisini "Milletlerarası Dil Araştırma" enstitüleri de kurtaramamıştır. Bu yaz Ağustosunun ilk haftasında, Oslo'da toplanacak olan 8. Beynelmilel dil kongresi, nihayet daha elverişli ve kullanışlı bir milletlerarası transkripsiyon sisteminin tesbitini ele alacaktır. Bu yolla, yeni ve kesin bir transkripsiyon metodunun kabullenmesini candan dileriz.

Yazı dili servetinin, araştırma alanına nakli meselesine gelince, açık söyleyeyim ki, bu sahadaki kusurlar, diyalektoloji sahasındaki-lerden çok daha kaba, daha metotsuzdur. Araştırmamızın bir çoğu, büyük bir ihtimalle, pek kolay ve basit oluşu dolayısı olacaktır ki, evrak hazinesine ait vesikaların yayınlanmasında, pratik yazı dilimizde kullanılan noksan hurufat sistemile yetinmekte ve ecdadın dil yadigarını hiçe saymaktadır. Bugün bolea denecek kadar yayınlanmış bulunan bu kabil tarihî vesikalardan, dilce faydalanmaya hiç te imkân kalmamıştır. Halbuki kelimelerin nakli, okunmasından daha güç ve daha önemli olduğundan, ilim araştırmacısının, her şeyden önce, araştırmasını tasarladığı malzemenin sıhhatından, asla şüphesi ve tereddüdü olmaması icap eder. Ancak bu nevi sağlam vesikalar üzerine yapılan incelemelerin Türkolojiye hizmeti dokunabilir. Yoksa hiç bir sisteme ve disipline dayanmadan, sırf nâkilin veyahut araştırmacının şahsî okuyuşuna itimaden, yayınlanan bu kabil vesikalar, dil araştırmalarına zarardan ve kargaşalıktan başka bir şey temin edemez. Hele bu, şimdiye kadar ciddiyetle ele alınmayan Türk dili lûgat servetinin araştırmasında, çıplaklığı ile meydana çıkmaktadır. Bugün Türk lûgat servetinin umumisine şâmil bir sentez yapılmasına yaklaşılmamaktadır ve Türkçeye ait ele alınabilecek ciddi bir iştikak lûgati de yapılmamıştır. Çünkü bu saha araştırmasında da, önceden muayyen önemli prensipler tesbitine ihtiyaç vardır. Bu prensipler şüphesiz, konumuzu teşkil eden Anadolu ağızlarındaki ödünç alınan, bazı örnek kelimelerin iştikak araştırmasına da şâmidir. Dil gelişmesinde özel bir serbestliğe malik olan kelime ödünç alması bir çok şartlara bağlıdır. Anadolu'muz bu bakımdan mümtaz bir yer tutmaktadır. Tarih boyunca akan, yerleşen ve taşan bir çok göçlerin ve yerleşmelerin anavatanı olduğu kadar, kendi yayılması de, hem göçebe ve hem yerleşik medeniyet unsurlarını, müterakki bir millet olarak, diline almakta hiç bir tereddüt göstermemiştir. Fa-

kat milletler, yalnız dillerine başkalarından ödünç kelime almakla iktifa etmezler, kendi dil varlıklarından ödünç vermeye de çalışırlar. Nitekim Türk dili bu nevi "ödünç alma" ve "ödünç verme" ameliyesinde, bir misli borçlanmışsa en misli borç vermiştir. Elbette bunu yakın araştırmalarımız meydana koymakta gecikmiyecektir.

Umumiyetle Anadolu'nun bu yönden özel bir durumu vardır. Türk-İslâm memleketi olması hasebile, bütün İslâm ülkeleri, geopolitik durumile de bir çok uzak ve yakın devletlerle daimî münasebetlerde bulunmakta idi. Buna, geniş Türk fütuhatile, uzun süren yabancı ülkeler üzerindeki hâkimiyet şartları, katılacak olunursa, Anadolu Türkçesinde yıllarca kökleşmiş ve yabancı bir unsur olmasına rağmen atılması bugün imkânsız bir hale gelen yabancı kelime yükünün, gerçek mahiyeti, kolayca anlaşılmiş olur. Bu yük karakter itibarile, memlekete göre değişmektedir. Ödünç olarak alınan bu yabancı unsurların, sayısı henüz tesbit edilmediğinden, yüzdesini çıkarmak zordur. Ancak Anadolu Türkçesindeki bu unsurları, kabataslak aşağıdaki dil gruplarına göre ayıklayabiliriz:

1. Eski Asya dillerine ait olanlar
2. Altay dillerinden alınmışlar
3. Çin dilinden kalmalar
4. Hindo - Avrupa dillerinden alınanlar
5. Kafkasya dillerinden alınanlar
6. Sâmi diller grubuna ait olanlar.

Böylece, Anadolu Türkçesinde yerleşmiş bulunan yabancı unsurlar, karakter ve türeme itibariyle yukarıdaki yabancı diller kategorisine ait olmuşlardır, bu yüzden iştikaklarının araştırılmasında, çok dikkatli ve dürüst olmalıdır. Bunun için de, yalnız kelimenin morfolojik izahile yetinilmemeli, her yabancı unsurla beraber kendi Türkçemizin leksik gelişme ve tarihi üzerinde de önemle durulmalıdır. Aksi takdirde iştikak araştırmamızın sonucu, aleyhimize de olabilir.

Ben bu denememde, ancak bir kaç kelime üzerinde durmak fırsatını bulabildim. Türemesine göre bunlardan *hızan* kelimesi Avarcaya, yani Kafkas dillerine; *kâftar* —Hintçeye; *mantı*-Çinceye ve *gamçur* -Mogolcaya aittir. Tabii, araştırmada yalnız bizim aldığımız çıkış nokta göz önünde tutularak, kelimenin iştikakına girilmiştir. Yoksa her kelimenin öz ve gerçek ana yurdunu tesbit, tamamile gayemiz dışındadır.

Araştırmada, ele alınan her kelimenin, geniş Türkçedeki yayılımı ve durumu cihetine, o kadar da gidilmemiştir; sırf kelimenin Anadolu'ya olan giriş kapısında yaşayan Türk halkları, göz önünde tutulmuştur. Nitekim, *hızan*'la *kâftar* Anadolu'nun Azerbaycan, *gamçur* İran, *manti* Şarkı Türkistanlılar kapısından içeri girmiş ve benimsenerek yerleşmiştir. İleride sözlük halinde yayınlanacak olan, Anadolu Türkçesindeki yabancı unsurlar, adlı araştırmamızda, şüphesiz inceleme ölçüsü, daha geniş tutulacak ve her yabancı unsurun giriş tarihi ile semantik durumu da belirtilmeye çalışılacak ve şimdiye kadar yapıldığı gibi, kontrolsüz ve delilsiz, sâdece kelimenin türeyişini söylemekle kahnılmıyacaktır.

Makalede kısaltılan kaynaklar şunlardır :

İml. Lug. =V. Hulufî, *İmla Lûgati*, Bakû, 1929.

ATHŞL. =*Azerbaycan Türk Halk Şiveleri Lûgati*, I-II, Bakû, 1930-1931

SDD. =*Türkiye Halk Ağzından Derleme Dergisi*, I-V, TDK.
HİZAN :

Çeşitli köklerden türeme ve birbirine zıt anlamlara gelen, fakat sırf *hızan* ~ *kızan* telâffuzlarına uyması ve yazı sistemimizde *h* sesinin bulunmaması yüzünden, bir çok farklı ve birbirine aykırı kelimeler [SDD. 2. s. 734 ve 933 de] hep *hızan* ~ *kızan* kelimeleri altında birleştirilmiştir. Birinci *hızan* deyimli kelimeye sekiz [SDD. 2. s. 734] ve *kızan* deyimlisine ise onbir [İbid. s. 933] çeşitli mâna verilmiştir. Benim diyalektolojik derlemelerimde, bilinen bir kelime olması düşüncesile, ihmal edilmiş, sözlük kısımlarına alınmamıştır. Bu yüzden kelimenin, tam bir lingvistik coğrafyasının tâyin edilmesi bir nevi engellenmiş durumdadır. SDD. de bizi ilgilendiren: aile efradı'; 'erkek çocuk, delikanlı': 'arkadaş ve maiyet': 'yabancı delikanlı': 'kız çocuk' mânalarındaki *hızan* ~ *kızan* kelimesi, zannedildiği gibi 'çoluk-çocuk' anlamile bütün Anadolu'yu kaphyamamış, üstelik mâna yönünden ufak bir parçalanmaya bile maruz kalmıştır. Azerbaycan ağızlarında kelimeye rastlanmamaktadır. Kelime Anadolu'ya, kullanım sahasının darlığı ve mânaca parçalanması keyfiyetinden de anlaşılacağı üzere, yakın çağlara doğru girmeye muvaffak olmuştur. Nitekim Osmanlı ve Anadolu lûgatlerinde kelimeye raslanmadığı gibi İstanbul ve geniş halk ağzında da tutunamamıştır.

Kelime ilk olarak 'şevâliye' mânasına yakın bir anlamla 'arkadaş ve maiyet' ifade ederek "efe"cilik edebiyatında kendisine yer bulmuştur.

Daha sonraları “efecilik” hareketinin kalkmasıyla, kelime ufak bir mânâ çeşitliği ile aynen yerinde kalmıştır. Nitekim “*Türkçe Sözlük*”ün ikinci baskısını hazırlayanlar, bu benim ileri sürdüğüm ihtimali göz önünde bulundurarak kelimeyi *kızan* deyimile : 1 erkek çocuk, 2. delikanlı, silâhli köy delikanlısı(!), mânâlarında almışlardır.¹

Kelimenin morfolojik bünyesi, kökün *hı-~kız*-tan olabileceğine bizi sürükliyor da, gerçekte, kelimenin böyle bir yapıdakisi, [SDD.2, s. 937] da tesbit edildiği gibi, tamamen başka bir mânâda olarak geniş bir sahayı kaplamıştır; hattâ ‘delikanlı, aile efradı’ anlamını tanımayan Azerbaycan ağızlarında da kendisine yer bulmuştur. Bu takdirde kelimenin vatanını kendi öz mânâsına sadık, diğer bir yerde yahut ilde aramamız gerekmektedir. Nitekim, kelime *hızan* telâffuzu ile Dağistan Avar’larının aile hayatının ve, kuruluşunun iki mukaddes unsurundan ‘aile’ mânâsında olmak üzere birincisini, diğerini ise *kazan* teşkil etmektedir.² Öneme göre kelime bütün Avar lûgatlerinde küçük bir değişiklikle³ aynı mânâda *hizan* || *hızan*, çoğul *hizamal* || *hizanal* şekillerle tesbit edilmiştir. Radloff lûgati kelimeyi bu mânâsile bilmemektedir. Orada ‘cimri’ mânâsına alınan *hızan*⁴, SDD. de de vardır.

Böylece, bugün Dağistan Avarlarında, aile temelini teşkil eden unsurlardan önemlisi olan *hızan*, göç dalgalarıyla Anadolu’nun bazı bölgelerine girmiş ve öz mânâsına yakın anlamlarla öteberide tutunmuştur. Dikkata şayandır ki *hızan* adı altında *Kafkasya*’da bir de bir dağ vardır⁵ ki, kökü, tıpkı, Kocaeline bağlı Hendek kazası köylerinden olan *kızanlık*⁶ gibi daha etraflı bir incelemeye muhtaçtır.

¹ *Türkçe sözlük*, [ikinci baskı], T. D. K., Ankara, 1955, s. 447 de *kızan* kelimesine verilen bu ‘silâhli köy delikanlısı’ izahına ben hiç bir yerde rastlayamadım. SDD. de bu izahı bilmemektedir. Zaten “silâhli köy delikanlısı” izahı, hiç bir zaman kanunlarımıza uygun olmamış ve Köylerimizde bu tipte bir delikanlı soyu ve sopu da olmamıştır.

² Z. A. Nikol’saya, *Iz istorii avarskogo jilişça*=(Avar mesken tarihinden), Sovetskaya Etnografiya, , 2, Moskva, 1947, s. 162.

³ L. J. Jirkov, *Avarsko-russkiy slovar*=(Avar-rus lûgati.) Moskva, 1936 s. 137.

⁴ W. Radloff, Wb. II. 1724.

⁵ G. Merzbacher, *Aus den Hochregionen des Kaukasus*, Leipzig, 1901, I. s. 830; II. s. 840.

⁶ *Köylerimiz*, Dahiliye Vekâleti Mahallî idareler umum müdürlüğü, İstanbul, 1933, s. 467.

KÂFTAR ~ KEFTAR :

Geniş bir yayılım sahası, bulmadan, bugün yalnız doğu illeri ağızlarından ‘cazı, acûze (kadın) mânasında olarak *kâftar* ve *kefter* telâffuzları ile Erciş (Van) [SDD. 2. s. 810] ‘ihtiyar, pinpon, kartlaşmış kimse, cazı’ gibi mânalarla da *kâftar* deyimini ile : Van, Terekeme, Dünbüllü, Kars ağızlarında, kendisini muhafaza edebilmiştir¹. Bununla beraber, Kars’la Dünbüllü ve Terekeme uruğlarının kelimeye ayrıca vermiş oldukları ‘sırtlan’ anlamı², daha fazla mecazî olsa gerektir. Anadolu’ya nisbetle, kelimenin daha yaygın ve çeşitli gramer şekilli kullanımına, haddi zatında, kelimenin yayılma merkezi daha doğrusu vasıtası sayılması gereken, Azerbaycan ağızlarında raslamaktayız. Şöyle ki, kelime burada, aslî olan ‘cadı kadın, sihribaz, efsuncu kadın’ gibi mânalarını argo sahasına bırakarak, umumiyetle ‘kart, ihtiyar’, sıfat olarak ta diğer kelimelerle beraber kullanımında, çeşitli mânalar almıştır. Ms. : *kâftar sıyır (sıñır)* at ‘yani arkası düşük, kırık at’ [ATHŞL I, 1, s. 210] yahut *kâfdar kürsü* ‘dua’ [İml. Lug. s. 223] gibi³. Sonuncu tâbir, şüphesiz, yukarıda Erciş için tesbit edilen kelimenin ‘cadılık’ ve ‘sihirbazlık’ ifade eden mânasile sıkı bir surette ilgilidir. Yoksa kelimenin, gündelik mânası hep ‘ihtiyarlık, yaşlılık, karthık’ anlamındadır. Nitekim *kâfdar* “koca (ihtiyar) hayvan”; *kâfdarlaş-* ‘kocalmak (ihtiyarlamak)’; *kâfdarlık* ‘ihtiyarlık’ [İml. Lug. s. 223]; *kâfdarlamak* [Ter.] ‘ihtiyarlamak, ihtiyarlık yüzünden cismen düşgün bir hâle gelmek’⁴; *kişi öz kızını bedbah çledi, pula susduyuf o cür bulul kimi gızı almış yaşında kâfdara vèrdi* ‘adam kendi kızını bedbaht etti, paraya tamaen, böyle billür gibi bir kızını almış yaşındaki ihtiyara verdi’ [ATHŞL. I, 2, s. 118].

Kelimenin doğu illerimizle Azerbaycan ağızlarında, Türk dili kurallarına uymadan, aslî deyimile kökleşmesi, herhalde yad bir dilden sızma ve gelme unsur olduğuna şüphe bırakmamaktadır. K-yin kalın gövdede bulunuşu da bunun başlıca tanığıdır. Hele aynı kelimenin bizim ağızlardaki deyim ve anlamile değişmeden Hintçede de bulun-

¹ A. Caferoğlu, *Doğu illerimiz ağızlarından toplamalar*, T. D. K. I, İstanbul, 1942 s. 262; A. Caferoğlu, *Anadolu ağızlarından derlemeler*, İstanbul, 1951, s. 258; A. Caferoğlu, *Sivas ve Tokat illeri ağızlarından toplamalar*, T. D. K., İstanbul, 1944, s. 248.

² A. Caferoğlu, *Doğu illerimiz ağızlarından toplamalar*, s. 262.

³ Bu, tıbbî “âyetelkürsü” gibi, bir din duası karakterini almıştır.

⁴ A. Caferoğlu, *Sivas ve Tokat*, s. 248.

ması, onun muayyen sebeplerle evvelâ Azerbaycana, sonradan da doğu illerimize girişini açıktan açığa göstermektedir. İbni Batuta'ya bakılacak olursa, *kâftar* 'Hindistan'da sihirbaz kadınlara verilen bir ad' olmuştur¹. Hattâ müellif bunların sihrî kuvvetini belirtmek için bir iki fıkrayı da nakletmektedir. Şöyle ki : bu kadınların nazarına çarpanlar derhal yere ölü olarak düşerlermiş, ve halka göre de ölü olarak yere düşenlerin kalbi, bu sihirbazlar, yani *kâftar*'lar tarafından yenilmiş olurmuş². Kelimenin yabancı olduğunu Ganizâde de sezmiş olmakla beraber, Hintçeden gelmesine bir türlü ihtimal verememiş onu Fârisî bir kelime olarak kabullenmiştir.³

Kelimenin Azerbaycan ağızları sahasına giriş tarihini kesin olarak tâyin etmek oldukça zordur. Olsa olsa kelime ya XVII. asırda, ticaret âleminde önemli bir yer tutmuş olan Şirvan şehrindeki büyük bir koloniye sahip *banain*'lerin (hintliler),⁴ ya da Bakû şehrinin 30 kilometrolüğünde kâin "ateşgâ"yı ziyarete koşan yine ateşperest hintlilerin⁵ bir hâtırası olarak telâkki edilebilir. Bununla beraber, *kâftar* Hint dilinin Anadolu ve Azerbaycan ağızlarındaki tek bir örneği ve yadigârı değildir. Meraklı ve bilgin araştırmacı bu iki Türk ilinin zengin ağız ve onomastik sözlüklerinde *Moltanı*, *pani*, *yeken*⁶, *naş*, *Abdal* ve saire gibi bir yığın Hint dili unsurlarını⁷ bulmakta zorluk çekmiyecektir.

MANTI :

Anadolu ağızlarında, doğu illerimiz hariç, geniş yayılım sahası bulması ve herkesce bilinen kelime olması yüzünden, maalesef ne benim derlemelerime ne de Türk Dil Kurumu [SDD.]sine alınmıştır. Ancak [Malatya, Türkmen, Avşar, Kayseri] sahasına ait olmak üzere: 'hamur ve yoğurtla

¹ *Seyahetnâme-i Ibn-i Batuta*, Mehmet Şerif tercümesi, II, s. 190; III, s. 140.

² *Die Reize des arabs Ibn Batuta durch Indien und Chino (14. Jahrhundert)*, bearbeitet, Dr. Hans von Mzik, Hamburg, 1911, s. 269.

³ Sultan Mecid Ganizade, *Lugat-i türki ve farisi*. Bakû, 1904, s. 109.

⁴ A. Caferoğlu, *Avrupa seyyahlarına göre XVII. asır Azerbaycanı*, Azerbaycan Yurt Bilgisi, II, İstanbul, 1933, s. 293.

⁵ S. Dadaşev ve M. Useynof, *Arhitekturne pamyatniki Bakû*, Moskva, 1946, s. 43 v. d.

⁶ A. Caferoğlu, *Anadolu Abdallarının gizli dillerinden bir iki örnek*, Fuat Köprülü armağanı, İstanbul, 1953, s. 77-79.

⁷ A. Caferoğlu, *Anadolu illeri ağızlarından derlemeler*, İstanbul 1951. s. 211-213.

yapılan bir türlü yemek' anlamında [AD.]ce tesbit edilmiştir¹. *Türkçe sözlük*'te ise daha genişçe 'içine kıyma konarak ufacık bohçalar biçiminde dürülen hamur parçalarıyla hazırlanan yoğurtlu bir yemek'², diye açıklanmıştır. Aynı telâffuzdaki dört birbirine aykırı: 1) Şebboy çiçeği, 2) Bıçağın demir kısmı, 3) Kullanılmış çakı ağzı ve 4) Yaprak sarması, anlamında [SDD., 3, s. 1039 da] alınan *mantı* kelimesi, zannımcıca bizim bahis konusu ettiğimiz kelime ile ilgisi yoktur. Radloff,³ kelimeyi Osmanlıca için 'içi dolu kat kat hamurdan yapılmış börek' mânâsile, tesbit eylemiştir. Azerbaycan Türkçesi dışında bu yemek ufak tefek telâffuz farkları ile, diğer bir çok Türk halkları tarafından da benimsenmiştir. Nitekim, tıpkı Türkiye Türkçesinde olduğu gibi Kazak Türkçesi⁴ de *mantı* telâffuzunu muhafaza ettiği halde, Çağatayca için 'kıymalı yufka taamı'; *منتو توشبیره* [mantu tüşbere] 'kulak böreğine müşabih köfteli hamur işi' Kaşgar canibinde mustameldir, gibi bir izahla nedense *مانتوی* [mantuy] telâffuzu tercih edilmiştir.⁵ Aynı telâffuz şark Türkçesi için de alınmışsa da⁶, Radloff⁷ buna uymamış *mantu* = *mantı*, *mant*, şeklini terviç etmiştir. Kelime Sart ve Kazan şivelerinde *mant*⁸, Kırgızca'da *mantuu*'dır⁹.

Türk şiveleri dışında, kelimenin asıl sağlam yerleştiği saha, doğduğu ve millî yemeği olduğu Çin'in, civar komşularıdır. Kelime *mantu* deyimile cenup, *manthui* telâffuzu ile de şimalî Kora'da 'a kind of small cake usually made of buckwheat flour and filled with meat, vegetab-

¹ Hamit Zübeyr-İshak Refet, *Anadilden Derlemeler*, Ankara, 1932, s. 241.

² T. D. K. *Türkçe sözlük*, ikinci baskı, Ankara, 1955, s. 507.

³ Wb. IV, 2022; Hüseyin Kâzım Kadri'nin *Türk Lûgati*, IV. İstanbul 1945, s. 339 da kelime (garp şiv.) için alındığı gibi, *mantoy* telâffuzu ile 'içine et doldurulup pişirilen hamur' mânâsında olmak üzere, galiba Şeyh Süleyman Efendi'ye uyularak (Kaşgar lahçesi) için de alınmıştır. J. Zenker'de de aynı durum mevcuttur (Lûg. 1866, s. 802), (Budagov Lûgat, s. 200-201) de farksızdır.

⁴ Kemengeroli, *Kazaksko-Russkiy slovar*, Moskva, 1925, s. 188 *مانتی*

⁵ Şeyh Süleyman, *Lûgat*, İstanbul, 1298, s. 276.

⁶ İbid; H. Vambery, *Çagataische Sprachstudien*, Leipzig, 1867, s. 337 *مانتوی* (mantuy) 'farinage rempli avec de la viande, (dans la Tatarie chinoise); Aynı izah Budagov'ta (Lûgat. 200) mevcuttur. J. Zenker de tamamiyle Vambery'ye uymuştur (Lûgat, s. 802).

⁷ Wb. IV. 2022; bk. ayrıca G. J. Ramstedt, *Studies in Korean Etymology*, Helsinki, 1949, s. 141.

⁸ Radloff, Wb. IV. 2021; Ramstedt, aynı eser, s. 141.

⁹ K. Yudaşin, *Kirgizsko-Russkiy slovar*, Moskva, 1940 s. 294 = A. Taymas tercümesi, *Kirgiz Sözlüğü*, II, T. D. K., Ankara, s. 554.

les etc. 'anlamile yerleştiği gibi, *mentu* deyimile de Mançu dilinde yerleşmiştir.¹ Halha mogulcasında *mantū*² olup 'kleine in dampf gekochte Kuchen'' mânasındadır ki, umumiyetle kelime bütün girebildiği sahada karakterini muhafaza etmiştir.

Biraz yukarıda işaret edildiği üzere, *mantı* kelimesi menşe itibarile Çincenin *man-tou*'sundan doğmuş ve bize Çin, Kora, Japonya ve bilhassa Doğu Türkistan'dan göç eden Tatar göçmenleri tarafından sokulmuştur. Bunu bilen halk bir çok defa *mantı* yerine *Tatar böreği*'ni kullanmayı tercih etmektedir.

Türkçedeki *m*-le başlayan bütün kelimelerin yad dillerden alındığı malûmumuzdur. *Mantı* da bu bölüme girer. Çince'den türediği vaktile Ramstedt ve Yudaşın tarafından da tesbit edilmiştir. Yalnız şu kadarını ekliyeyim ki Çin *mantısı* türkçemizde yetim değildir. Arayanlar bunun diğer kardeşlerini ve hattâ soy sopunu bulmakta güçlük çekmezler. Bunlardan biri de *tuğ*'dur.

Gamçur ~ Gançur :

Kelimeye Anadolu ağızlarında, birbirinden az farklı, muhtelif telâffuz şekillerinde rastlanmaktadır. Erzincada: *bizim davarın gamçurunu tahsildara verdim* [SDD. 592] cümlesinden de anlaşılacağı üzere, kelime 'davar vergisi' olmak üzere, kendisini *gamçur* telâffuzile muhafaza edebilmiştir. Çankırı için ise 'eğnam vergisi' olarak *ğabçur*, şekli tesbit edilmiştir.³ Kars ili Kacar uruğunda 'sayım, davar vergisi' olarak *gamçor*, Terekeme uruğunda da 'davar ve koyun vergisi olarak' *gançur* ve *gañçur* = *ğançur*, şekillerinde kullanılmıştır.⁴ Verginin kalkmasıyla, kelime, gayet tabii olarak yerine göre değişikliklere uğramış ve son zamanlarda, büyük bir ihtimalle, unutulmaya bile yüz tutmuştur.

Malî ve iktisadi bir istilah olması hasebile kelime, ancak, öz malî bulunduğu devletin sınırları içerisinde kullanılmıştır. Bu yüzden ki, kelimeye diğer Türk şive ve ağızlarında o kadar da rastlanamıyor. Yalnız Şark Türkçesi için: قفجور ، قبيجور ، قبيجور ، قفجور⁵ yahut قفجور

¹ Ramstedt, *Studies in Korean Etymology*, s. 141.

² G. J. Ramstedt, *Kalmukisches Wörterbuch*, Helsinki, 1935, s. 256.

³ Hamit Zübeyr-İshak Refet, *Anadilden Derlemeler*, Ankara, 1932, s. 193.

⁴ A. Ceferoğlu, *Doğu illerimiz ağızlarından toplamalar*, I. İstanbul, 1942, s. 248.

⁵ L. Budagov, *Sravnitel'nuy slovar Turecko-Tatarskiñ nareçiy*, S.- Peterburg, 1869, s. 68 de bunları, Reşideddin ile diğer İslâm yazarlarına dayanarak مراعی چهار پای که خوانند قبيجور şeklinde kabul eden E. Quatremere, *Histoire des Mongols de la Perse*, par Rachid-Ed-din, Colletion orientale, I, Paris, 1836, s. 256 dan almıştır.

، قوبجور ، قوبجور¹ yazılışı ile tesbit edilen bu vergi, tarihî devre lerindeki mânaları ile alınmıştır.² Bununla beraber *kobçur* vergisinin gerçek anlamını tâyin etmek kullanıldığı illerin bünyesine bağlı olmuştur. Bartold'a göre bu vergi İlhanlılar devletinde hem köylüden hem de göçebeden alınmıştır.³

Kobçur vergisinin, asıl kullanıldığı saha Moğol İmparatorluğu ile Moğol hâkimiyetinin kurulduğu iller olmuştur. Buna göre de buraya Mogol devletile, Cuci ulusu,⁴ Altın ordu İlhanlılar devleti,⁵ geniş Bozkır⁶ ve sonçağ Uygur devleti⁷ dahil olmuşlardır.

Kelime, vesikalara bakılacak olunursa, Moğol idaresi sahasında bile telâffuz bakımından bazı değişikliklere uğramıştır. Nitekim, İlhanlılar devrine ait kitabelerde açıkça *kobçur* şekli görüldüğü halde, İslâm yazıcılarında kesin bir telâffuz şekline rashyamıyoruz. Orada : *kofçur* *kobçur*, *kıpçur* ve saire gibi değişikli şekiller bulunmaktadır. Moğol yazı dilinde de bu karışıklık mevcuttur. Bazılarında *hubç'ir*,⁸ bazılarında ise *hobçür*~*gobçür*⁹ (Halha) < mog. yazı dilindeki *hobçiğur* || *gobciğur*'dır¹⁰. Uygurlar sahasında *kobçur*'dır¹¹.

Telâffuzu ve devlet bünyesile teşkilâtına göre ifade ettiği mâna, ne olursa olsun, kelime İlhanlılar devri Moğol dili yadigârı olarak, "hay-

¹ Zenkur, *Lûgat*, I, s. 690] bilgisini kâmilten *Quatremère*'den almıştır.

² Zira her iki lûgat te kelimeleri *Quatremère*'den aldıklarından ister istemez, onun izahını terviç etmişlerdir. *Quatremère*'e göre *kobçur* : hem otlakiyelerden hem de davarlardan alınan bir vergi olmuştur [ibid. ve *Journal Asiatique*, 1842, s. 97].

³ W. Barthold, *İlhanlılar devrinde mâlî vaziyet*, Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası, I, İstanbul, 1931, s. 152 vd.

⁴ İ. N. Berezin, *Oçerk vnutrennego ustroystva ulusa Djuçieva*, Trudı VORAO, V, 1858, s. 91.

⁵ P. Wittek, *Ankara'da bir İlhanî kitabesi*, Turk Huk. ve İkt. Tar. Mecmuası, I, s. 160-164 ve Bartold'un yukarıdaki makalesi.

⁶ Y. Gurlyand, *Stepnoe zakonodatel'stvo s drevneysih vremen po XVII stoletie*, İzv. Obş. arh. ist. i etnogr. pri kazanskom Univ., XX, 1904, s. 91.

⁷ W. Radloff, *Uigurische Sprachdenkmäler*, Leningrad. 1928, s. 280 ve A. Caferoğlu, *Uygur Sözlüğü*, III, 1937, s. 139.

⁸ M. Lewicki, *Les inscriptions mongoles inédites en écriture carrée*, Collectanea orientalia, n 12, Wilno, 1932, s. 25.

⁹ B. Y. Vladimircov, *Srawnitel'naya grammatika mongol'skogo pismennogo yazika i halhaskogo nareçiya*, Leningrad, 1929, s. 116.

¹⁰ İbid., s. 410.

¹¹ A. Caferoğlu, *Uygur Sözlüğü*, 139.

van vergisi” karşılığı olmak üzere,¹ yüzyıllarca, Anadolu’nun, bir çevresinde tıpkı *Küreken*² ’davarın koruyucu tanrısı *Sayacı* ve ziraat tanrısı olması hasebile “yağmur yağdıran” *Dodu~Godu*³, gibi, kolayca yerleşivermiştir.

¹ A. Caferoğlu, *Uygurlar’da Hukuk ve Maliye istilâhları*, *Türkiyat Mecmuası*, IV, İstanbul, 1934, s. 40-41.

² A. Caferoğlu, *Der Ursprung der Wörter “tongal, küräkän” und “nämär” im aserbeidschanischen Dialekt*, *Die Welt des Islams*, Leipzig, 1941, s. 53-60.

³ A. Caferoğlu, *Anadolu ve Azerbaycan çocuk folklorunda Şamanizm bakiyesi* *Türklük*, İstanbul, 1939, s. 144-149.